DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24027887

SURXONDARYO VILOYATI OILALARIDA GENDER STEREOTIPLARI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-ETNIK XUSUSIYATLARI

Musayeva Xolida Panji qizi

Termiz davlat universiteti, Psixologiya kafedrasi 1-kurs magistranti

B.A.Mamaradjabova

Ilmiy rahbar: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Tezisda Surxondaryo viloyati oilalarida gender stereotiplarining shakllanishi ijtimoiy-psixologik va etnomadaniy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Oilaviy ijtimoiylashuv jarayonida ota-onalarning rollar taqsimoti, an’anaviy tarbiya me’yorlari, mahalla va qarindoshlik muhiti hamda etnik-madaniy qadriyatlarning bolalarda erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlarni shakllantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Muammoni tadqiq etishning metodologik yondashuvi va psixologik profilaktika yo‘nalishlari belgilangan.

Kalit so‘zlar: *gender stereotiplari, oilaviy ijtimoiylashuv, gender sxema, etnomadaniy omillar, ijtimoiy rol, tarbiya an’analari, Surxondaryo viloyati.*

Annotation

The thesis analyzes the formation of gender stereotypes in families of the Surxondaryo region from socio-psychological and ethnocultural perspectives. It substantiates the role of parental role distribution, traditional upbringing norms, the community (mahalla) and kinship environment, and ethnic-cultural values in shaping

children’s ideas of masculinity and femininity, and outlines the methodological approach and directions for psychological prevention.

Keywords: *gender stereotypes, family socialization, gender schema, ethnocultural factors, social role, upbringing traditions, Surxondaryo region.*

Аннотация

В тезисах анализируется формирование гендерных стереотипов в семьях Сурхандарьинской области в социально-психологическом и этнокультурном аспектах. Обоснована роль распределения ролей между родителями, традиционных норм воспитания, махаллинской и родственной среды, а также этнокультурных ценностей в формировании у детей представлений о мужском и женском, определены методологический подход и направления психологической профилактики.

Ключевые слова: *гендерные стереотипы, семейная социализация, гендерная схема, этнокультурные факторы, социальная роль, традиции воспитания, Сурхандарьинская область.*

Kirish. Gender stereotiplari – erkak va ayollarga xos xarakter xususiyatlari, xulq-atvor va ijtimoiy rollar haqidagi, jamiyatda keng tarqalgan soddalashtirilgan tasavvurlar majmuidir. Ular shaxsning o‘zini anglashi, ta’lim va kasb tanlovi, oilaviy munosabatlari hamda kelajakdagi ijtimoiy faolligiga ta’sir ko‘rsatadi [2; 7]. O‘zbekistonda ayollar va erkaklarning teng huquqliligi qonun bilan kafolatlangan, 2019-yil 2-sentabrda esa «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun qabul qilindi [1]. Biroq huquqiy tenglik ongdagi stereotiplarni o‘z-o‘zidan bartaraf etmaydi: ular, avvalo, bola ijtimoiylashuvining birlamchi instituti – oilada shakllanadi [8]. Surxondaryo viloyati bu jihatdan alohida tadqiqot maydoni hisoblanadi: hududda qishloq aholisining ulushi yuqori, oilaviy aloqalar mustahkam, o‘zbek, tojik, turkman va boshqa etnik guruhlar

yonma-yon yashaydi, shu bois tarbiyaga oid qarashlar, marosimlar va oilaviy rollarni baholash mezonlari xilma-xil shakllangan.

Mavjud o‘zgarishlar va ularning kamchiliklari haqida qisqacha ma’lumot. Gender stereotiplarining kelib chiqishi psixologiyada bir necha nazariya asosida izohlanadi. L.Kolberg kognitiv-rivojlanish yondashuviga ko‘ra, bola o‘z jinsiy mansubligini anglagach, shu jinsga mos xulq-atvor namunalarini faol o‘zlashtiradi [5]. A.Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasida stereotiplar kuzatish, taqlid va mukofotlash-jazolash orqali shakllanishi ta’kidlanadi [4]. S.Bemning gender sxema nazariyasi esa jinsga oid ma’lumotlar shaxs xotirasida maxsus sxemalar sifatida saqlanib, voqelikni idrok etishni yo‘naltirishini ko‘rsatadi [2]. A.Eaglining ijtimoiy rollar nazariyasi stereotiplarni jamiyatdagi mehnat taqsimoti bilan bog‘laydi [6]. Rus tilidagi adabiyotlarda gender xulq-atvorining ijtimoiy-madaniy determinatsiyasi va bolalik davridagi ijtimoiylashuv xususiyatlari yoritilgan [7; 8]. Shu bilan birga, mazkur yondashuvlar asosan g‘arb va rus madaniy muhitida ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda mahalliy etnomadaniy qadriyatlar, kengaytirilgan oila tuzilmasi va mahalla muhitining roli yetarlicha hisobga olinmaydi. Mamlakatimizdagi tadqiqotlarning ko‘pchiligi esa gender tenglikning huquqiy-tavsifiy jihatlariga qaratilgan; Surxondaryo oilalarida stereotiplarning shakllanish mexanizmlarini ijtimoiy-etnik kesimda psixologik o‘rganish esa amalda yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Izlanishlar va asosiy natijalar tavsifi. Tadqiqotning obyekti – Surxondaryo viloyati shahar va qishloq joylaridagi to‘liq hamda kengaytirilgan oilalar (ota-onalar va 12–17 yoshdagi o‘smirlar), predmeti – ularda gender stereotiplarining shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-etnik omillar. Maqsad – mazkur omillarning mazmuni va ta’sir mexanizmlarini aniqlash hamda psixologik profilaktika yo‘nalishlarini asoslashdir. Empirik bosqichda S.Bemning jinsiy rol inventari [3], ota-onalar bilan yarim tuzilgan suhbat, oilaviy tarbiya me’yorlarini kontent-tahlil qilish hamda etnik guruhlar va yashash joyi (shahar/qishloq) bo‘yicha qiyosiy tahlil usullaridan foydalanish rejalashtirilgan; tadqiqot farazi sifatida oilaviy rollar taqsimotining an’anaviyligi, kengaytirilgan oila tuzilmasi va mahalla nazoratining

kuchliligi stereotiplarning barqarorligi bilan bog‘liq degan taxmin ilgari surilgan. Rasmiy statistik ma’lumotlar tahlili tadqiqot muhitining ijtimoiy-demografik xususiyatlarini ko‘rsatadi. Viloyat statistika boshqarmasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga Surxondaryo viloyatining doimiy aholisi 3 011,0 ming kishini tashkil etgan, shundan 1 924,0 ming nafari (63,9 foiz) qishloq joylarida istiqomat qiladi. 2025-yilda qayd etilgan 81,9 ming tirik tug‘ilganning 66,8 foizi ham qishloq joylariga to‘g‘ri keladi [9]. Demak, viloyatda yangi avlodning asosiy qismi qishloq oilalarida tarbiyalanmoqda; bunday muhitda mahalla, qarindoshlik aloqalari va kengaytirilgan oila tuzilmasi bola ijtimoiylashuviga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun gender stereotiplarini o‘rganishda qishloq oilalariga alohida e’tibor qaratish zarur. Nazariy tahlil natijasida stereotiplar shakllanishining beshta asosiy ijtimoiy-etnik omili ajratildi. Birinchisi – oila tuzilmasi: kengaytirilgan oilada ota va keksa avlod vakillarining yetakchi mavqei bolaga «erkak – qaror qabul qiluvchi, ayol – uy-ro‘zg‘or yurituvchi» modelini kundalik kuzatish orqali singdiradi [4]. Ikkinchisi – o‘g‘il va qiz bolaga nisbatan farqli tarbiyaviy talablar: o‘g‘il bola oila davomchisi va moddiy tayanch sifatida, qiz bola esa boshqa xonadonga kelin bo‘lib ketuvchi sifatida qabul qilinishi ularning huquq va imkoniyatlari haqidagi tasavvurni toraytiradi. Uchinchisi – mahalla va qarindoshlik muhiti: jamoatchilik fikri «ibratli oila» namunalarini belgilab, odatiy rollardan chetga chiqishni nazorat qiladi. To‘rtinchisi – milliy va etnik an’analar, marosimlar, maqol va o‘gitlar, ular jinsga oid me’yorlarni avloddan avlodga uzatadi. Beshinchisi – maktab, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar: ular bir tomondan tenglik g‘oyasini ilgari sursa, ikkinchi tomondan yangi stereotip va namunalarni ommalashtiradi. Bu omillar bola xulq-atvorida, o‘z imkoniyatlarini baholashida va kasb yo‘nalishini tanlashda namoyon bo‘lishi mumkin, shuning uchun ularni etnik guruhlar kesimida alohida o‘rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa. Surxondaryo oilalarida gender stereotiplarining shakllanishi oila tuzilmasi, tarbiyaviy me’yorlar, mahalla muhiti hamda etnomadaniy an’analarning birgalikdagi ta’siri ostida kechadi va huquqiy tenglik kafolatlari mavjud sharoitda ham

barqarorligicha qolmoqda. Muammoni hal etish uchun, birinchidan, ota-onalar bilan oilaviy tarbiyada gender munosabatlariga bag‘ishlangan psixologik-pedagogik treninglar tashkil etish; ikkinchidan, maktab psixologlari va mahalla faollari hamkorligida o‘smirlar uchun stereotiplarni tanqidiy baholashga o‘rgatuvchi dasturlar joriy qilish; uchinchidan, etnik-madaniy xususiyatlarni hurmat qilgan holda, tenglik va o‘zaro hurmat qadriyatlarini milliy an’analar bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-562-son. – Toshkent, 2019.

2. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. – 247 p.

3. Bem S.L. Gender schema theory: a cognitive account of sex typing // Psychological Review. – 1981. – Vol. 88, No. 4. – P. 354–364.

4. Bem S.L. The measurement of psychological androgyny // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1974. – Vol. 42, No. 2. – P. 155–162.

5. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001.

6. Eagly A.H. Sex Differences in Social Behavior: A Social-Role Interpretation. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987.

7. Kohlberg L. A cognitive-developmental analysis of children’s sex-role concepts and attitudes // The Development of Sex Differences / ed. E.E. Maccoby. – Stanford: Stanford University Press, 1966. – P. 82–173.

8. Кон И.С. Ребёнок и общество. – М.: Академия, 2003.

9. Abdilkhakimovna, Mamaradjabova Bogzoda. "Influence of self-consciousness of a person on family relationships and its psycho-correction." (2022).

10. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. Surxondaryo viloyatida demografik holat (2025-yil yanvar-dekabr): press-reliz. – Termiz, 2026-yil 27-yanvar. – URL: https://surxonstat.uz